Jacek Bojarski

Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie na ziemi chełmińskiej (stanowisko 4) wstępne wyniki badań

Cmentarzysko, stanowiące temat mojego wystąpienia, położone jest w obrębie zajmującego rozległą powierzchnię prawie 20 ha wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego. W jego skład wchodzi grodzisko z reliktami podgrodzia, osada otwarta, cmentarzysko szkieletowe i kilka mniejszych stanowisk. Stanowisko 4 znajduje się 250 m na południe od wału grodziska, tzw. Góry św. Wawrzyńca (ryc. 1). W literaturze przedmiotu traktowane było jako wielokulturowa osada i domniemane cmentarzysko ciałopalne z młodszej epoki żelaza. Mimo wielkiej liczby różnego typu badań wykopaliskowych prowadzonych w Kałdusie już od lat 70. XIX wieku zachowało się niewiele informacji o miejscu i wynikach penetracji (por. Łęga 1930, s. 471). Dotychczas uważano, że dotyczyły one wyłącznie położonego bezpośrednio na południe od wału, na piaszczystym wyniesieniu stanowiska 1. Można jednak domniemywać, że przynajmniej raz objęły one również stanowisko 4. W roku 1897 dr K. Lakowitz z Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku (Amtlicher Bericht 1898, s. 58) przekopał powierzchnię 9,5 ara odkrywając 160 grobów[1]. Brak w literaturze przedmiotu informacji na temat lokalizacji grobów spowodował, że znaleziska te łączone były ze stanowiskiem 1. Kolejne badania wykopaliskowe przeprowadzone zostały przez Muzeum Archeologiczne w Łodzi w roku 1957. Wykonano wówczas sondaż kontrolny w obrębie stanowiska 4, ale kilkadziesiąt metrów na południowy-wschód od właściwego centrum cmentarzyska, nie natrafiono więc na żadne groby[2]. Dopiero w 2000 roku w trakcie prowadzonych przez Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu[3] systematycznych badań wykopaliskowych odkryto pierwsze groby szkieletowe nekropoli z początkowej fazy chrystianizacji Pomorza. W ciągu dwóch lat prowadzenia badań eksploracją objęto 18 arów (ryc. 1). W tym czasie rozpoznano i zadokumentowano 606 obiektów, w tym 329 jam kulturowych o różnym charakterze wypełniska i chronologii oraz 277 jam grobowych, w tym sześć domniemanych[4] (ryc. 2). Prowadzenie prac wykopaliskowych w znacznym stopniu utrudniała skomplikowana i dużej miąższości stratygrafia kulturowa, dochodząca miejscami do prawie 2 m, złożona z zalegających nad sobą wielu poziomów osadniczych, datowanych od młodszej epoki kamienia (KPL, KAK) aż po czasy nowo-

[1] Wnioski te można było wyciągnąć na podstawie szczegółowej kwerendy źródeł i analizy map ewidencji gruntów z okresu, w którym prowadzono te badania (Drozd 2001).

[2] Dokumentacja z badań znajduje się w archiwum IAiE UMK w Toruniu.

[3] Prace realizowane były przez Zakład Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych pod kierunkiem prof. dr hab. W. Chudziaka w ramach programu badawczego „Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie – chełmiński *sedes regni principalis*". Prace finansowano ze środków KBN (projekt nr 5 H01H 009 21), Towarzystwa Ubezpieczeniowego Allianz i WKZ w Toruniu.

[4] W tej liczbie mieści się również pięć jam grobowych pozostawionych do następnego sezonu badań .

żytne. Dodatkowym utrudnieniem były liczne wkopy współczesne, w tym poeksploracyjne, niszczące groby.

Wykopy badawcze usytuowano wzdłuż południowej krawędzi stanowiska na linii E-W, równolegle do znajdującego się w SW części terenu podłużnego nasypu, stanowiącego prawdopodobnie pozostałość po hałdach zsypanych tu podczas badań Lakowitza w 1897 roku. Potwierdziły to, odkryte u podstawy tego nasypu w kontrolnym rowie sondażowym, dwa groby w układzie rzędowym (ryc. 2).

Zarejestrowane na cmentarzysku groby w większości stanowiły pochówki typowe dla wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych występujących na terenie Polski. Odkryto jednak cztery groby, które zarówno pod względem swojej formy, wielkości oraz znalezionego w nich wyposażenia odbiegały znacznie od reszty, stanowiąc pozostałość tzw. grobów komorowych.

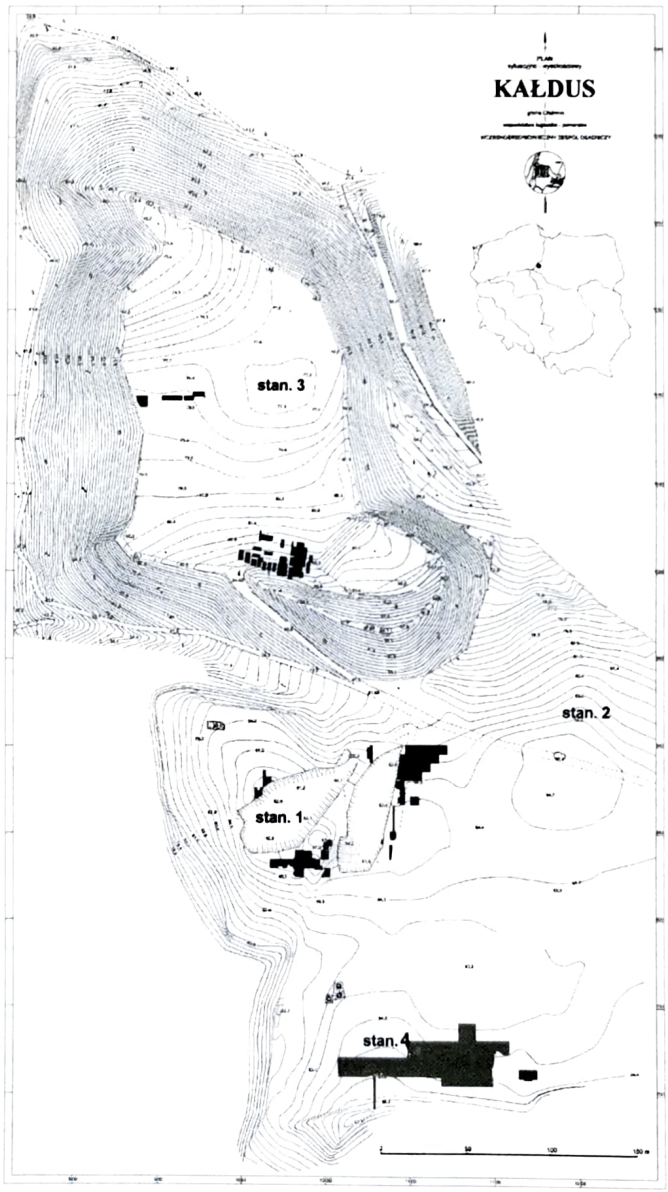

Ryc. 1. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie.

Abb. 1. Frühmittelalterliches Siedlungsensemble in Kaldus.

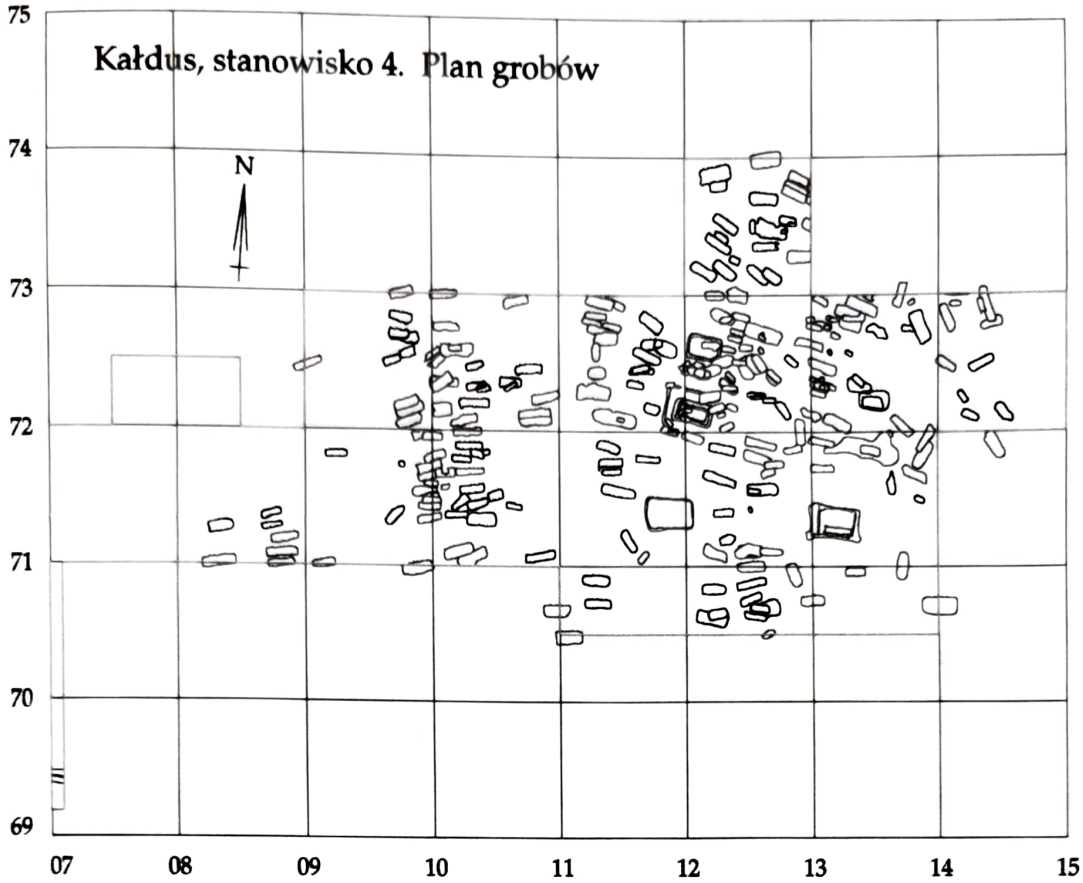

Ryc. 2. Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie. Rozplanowanie grobów.
Abb. 2. Skelett-Gräberfeld in Kaldus. Gräberanordnung.

Analiza odkrytych grobów i wyciągnięte na tej podstawie wnioski stanowią wstępne omówienie niezwykle złożonej i bogatej problematyki. Dotychczas szerszego opracowania doczekały się jedynie odkryte w pierwszym sezonie dwa groby komorowe (grób 13 i 60; por. Chudziak 2001, s. 63-96; Chudziak w druku).

Zdecydowana większość jam, wśród 264 przebadanych (z wyłączeniem czterech grobów komorowych), miała kształt w rzucie zbliżony do prostokąta. Wymiary ich w zależności od wieku zmarłego wynosiły 60-120 x 30-40 cm – w przypadku grobów dziecięcych, lub 180-220 x 40-80 cm – w przypadku grobów osób dorosłych. Wstępna analiza antropologiczna pozwoliła określić wiek i płeć zmarłych[5]. Największą grupę stanowiły szczątki osobników dorosłych (*adultus-maturus-senilis*), stanowiące 58%; duży udział miały również pochówki dzieci (*infans I* i *infans II*) – 29%; tylko 5% stanowili zmarli w wieku *juvenis* (ryc. 3). W przypadku 21 (8%) zmarłych z różnych przyczyn nie udało się ustalić wieku. Największa śmiertelność dzieci przypadała w przedziale wieku 0-7 lat (65% wszystkich dzieci) – przede wszystkim jednak w okresie niemowlęctwa (ryc. 3A). Natomiast w grupie dorosłych przeważały groby, w których pochowano osoby zmarłe w wieku *adultus* (27%

[5] Wstępną analizę antropologiczną przeprowadził dr T. Kozłowski z Zakładu Antropologii Instytutu Ekologii i Ochrony Środowiska UMK w Toruniu (maszynopis opracowania za sezon 2000 i 2001 znajduje się w archiwum ZAŚCzN IAiE UMK). W odniesieniu do kilku pochówków ustalono płeć zmarłych na podstawie danych archeologicznych, tj. ich wyposażenia.

BIBLIOTEKA

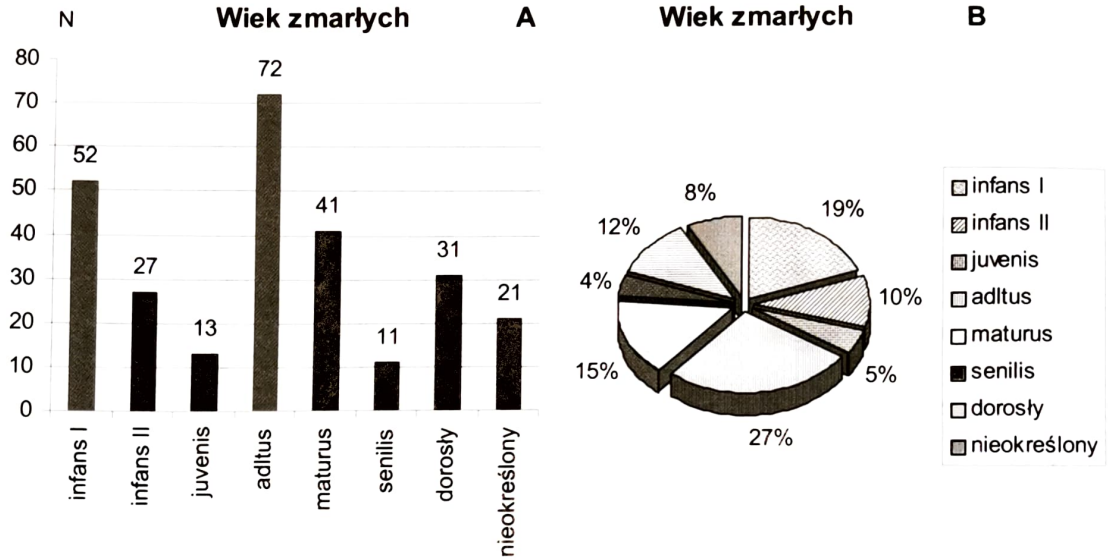

Ryc. 3. Kałdus, stanowisko 4. Ilość zmarłych w poszczególnych grupach wiekowych. A – rozkład ilościowy, B – rozkład procentowy.

Abb. 3. Kaldus. Standort 4. Anzahl der Toten in den jeweiligen Altersgruppen. A – zahlenmäßige Zusammensetzung, B – prozentualer Anteil.

ogółu). Analizując śmiertelność w grupie kobiet i mężczyzn, zauważyć można, że największa śmiertelność kobiet przypadała w wieku *adultus* (61,6%), a wśród mężczyzn w wieku *maturus* (43,5%). Tylko w przypadku 137 szkieletów można było określić płeć zmarłych; stanowiło to 51% ogółu, w tym 27% przypadało na szczątki kobiet, a 24% mężczyzn (ryc. 4).

Minimalna głębokość zalegania pochówków w tej części stanowiska, która nie została zniszczona, wynosiła około 50 cm, maksymalnie 100-120 cm. W 106 przypadkach (prawie 40%) stwierdzono pozostałości obstawy z desek lub trumien konstruowanych bez użycia gwoździ. Najczęściej używano dwóch desek o grubości 4-6 cm, które ustawiano wzdłuż dłuższych boków jamy grobowej, rozpierając je jedną bądź dwiema krótkimi. W jednym przypadku (grób 180) odsłonięto pozostałości trumny wyciosanej w kłodzie, zaokrąglonej na jednym końcu (wymiary 245 x 68 cm), bez śladów wieka. W grobie 261 natrafiono na pochówek podwójny, osoby dorosłej i dziecka, umieszczony w skrzyni o wymiarach 223 x 98 cm. Układ szkieletów w kilku grobach, z nienaturalne ściśniętymi kończynami, sugerował zawijanie zmarłych w płótna. Większość zmarłych (85%) układano w grobach wzdłuż osi W-E lub z nieznacznym odchyleniem na północ lub południe, z czaszkami skierowanymi na W (70%). Wzdłuż osi NE-SW ułożonych było 10,7% szkieletów. Niewielki odsetek, wynoszący 3,5%, stanowiły pochówki zorientowane wzdłuż osi N-S. Groby te grupowały się we wschodniej przebadanej części cmentarzyska (ryc. 5). Regułą było układanie zmarłych na wznak z kończynami wyprostowanymi. W kilku przypadkach kości jednej lub obu rąk spoczywały na miednicy. Od tej reguły odbiegało 18 pochówków. W 16 przypadkach szkielet ułożony był na boku, częściej prawym, w pozycji silnie skurczonej. W dwóch grobach (groby 26 i 131) odsłonięto szkielety zmarłych ułożonych na brzuchu. Część pochówków, z uwagi na nietypowy układ szkieletu, wiązać można z odmiennym rytuałem pogrzebowym zastosowanym do tych zmarłych lub wręcz z praktykami antywampirycznymi. Dotyczyło to w szczególności dwóch grobów, w których te praktyki znalazły silniejszy wyraz. W pierwszym (grób 32) odkryto szkielet kobiety w wieku *adultus* ułożony na wznak ze śladami odcięcia kości

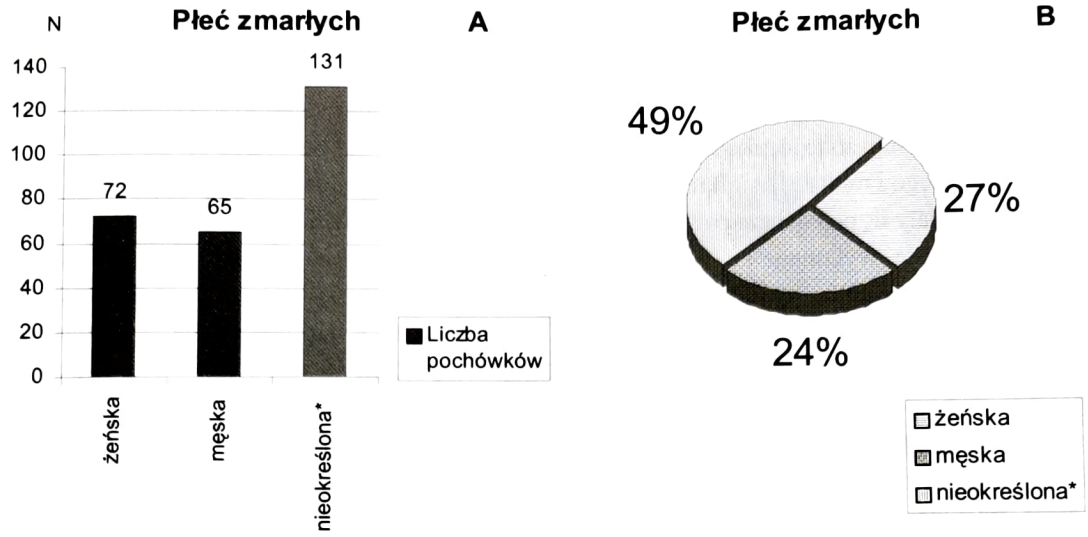

Ryc. 4. Kałdus, stanowisko 4. Określenie płci zmarłych.
A – wykres liczbowy, B – wykres procentowy.

Abb. 4. Kaldus. Standort 4. Bestimmung des Geschlechtes der Toten.
A – zahlenmäßig, B – prozentual.

obu dłoni i stóp, które znaleziono w dole jamy grobowej, na miednicy zaś ułożony był nieduży płaski kamień. W drugim (grób 48), czytelnym na powierzchni jako duży nieregularny wkop grobowy, odsłonięto, przyciśnięty blokiem piaskowca o wymiarach 55 x 43 x 20 cm, szkielet mężczyzny w wieku *maturus* leżący w pozycji skurczonej na lewym boku. W czaszce jego, na wysokości prawego oczodołu, odsłonięto resztki zbutwiałego drewna, być może pozostałość kołka. Brak wyposażenia w obu przypadkach utrudnia datowanie grobów.

W dwóch grobach, pomijając w tym miejscu grób komorowy (13), odsłonięto pochówki podwójne. W grobie 261 w trumnie-skrzyni znajdowały się dwa szkielety w układzie E-W, z czaszkami na E, w pozycji wyprostowanej. W grobie 256 odsłonięto dwa szkielety osobników dorosłych, kobiety i mężczyzny, zwróconych lekko do siebie. Szkielety leżały w jamie bez śladów drewnianej obudowy ścian, zorientowanej wzdłuż osi NW-SE, czaszkami zwrócone na SE.

Na 265 grobów poddanych analizie w 114 stwierdzono wyposażenie, stanowi to 43% wszystkich grobów (ryc. 6). Częściej wyposażenie występowało w grobach kobiecych i było ono bogatsze i bardziej urozmaicone. Przeważnie były to ozdoby głowy i rąk; przede wszystkim wykonane ze srebra lub z brązu i następnie posrebrzane, różnych rozmiarów kabłączki esowate typu III (od 12 do powyżej 55 mm średnicy; ryc. 7, 10), rzadziej typu II (z cyny lub ołowiu), znalezione w 41 grobach. Występowały w grobach pojedynczo (14 razy), po dwa (9 przypadków), po trzy (6 razy) lub cztery (4 razy), wyjątkowo od 5 do 12 sztuk. W kilku grobach zachowały się resztki czółka, m.in. w grobie 87 bogato wyszywane srebrną nicią we wzory geometryczne. Ozdobę dłoni, przeważnie lewej, stanowiły różnego typu pierścionki wykonane z brązu, rzadziej srebra lub szkła, odkryte w 11 kobiecych i dziecięcych grobach (ryc. 8). Najczęściej występowały pojedynczo, co było regułą w przypadku pochówków dzieci. Tylko w trzech grobach znaleziono ich więcej – w grobie 77, 169 i 87 (sześć pierścionków). Równie często jak kabłączki występowały paciorki szklane, znajdowane w okolicach czaszki, kręgów szyjnych, klatki piersiowej, pasa czy kości nóg. Stanowiły one zarówno ozdobę głowy – przyszywane do czółek i czepców, ozdobę szyi

w postaci sznurów z nanizanymi koralikami jak i ozdobę stroju. Paciorki zlokalizowano w 26 grobach. Zazwyczaj było ich kilka – kilkanaście, rzadziej więcej sztuk, m.in. w grobie 87. Większość paciorków była koloru żółtego, zielonego, kremowego lub czarnego i miała niewielkie rozmiary. Wśród nich trafiały się pojedynczo paciorki większe, przezroczyste, wykonane ze szkła niebieskiego o formach wielobocznych, segmentowe lub z wtapianą złotą folią. Łączono je w kolie z paciorkami mniejszych rozmiarów, wyjątkowo z paciorkami z kryształu górskiego lub karneolu (grób 70, 217). Sporadycznie występowały zawieszki. Odkryto ich tylko pięć, w tym wykonany ze szkła krzyżyk (grób 121), wisiorek guzikowaty (guzik?) pochodzenia ruskiego (grób 152) oraz trzy dzwoneczki znalezione w grobach dziecięcych (grób 81, 94, 151). Te ostatnie wykonane z brązu, o formie gruszkowatej, zdobione nacięciami, z krzyżowym rozcięciem, nawiązują do form powszechnie noszonych we wczesnym średniowieczu na terenie północnej Rusi i obszarach zasiedlonych przez plemiona bałtyjskie (Malinowski 1993, s. 106). Do szczególnych znalezisk zaliczyć można srebrną zausznicę (grób 217) oraz bransoletę brązową z litego pręta, prostokątnego w przekroju, zdobionego puncą, z końcami zachodzącymi na siebie, uformowanymi w główki żmij (grób 94). To wyjątkowe znalezisko najbliższe analogie ma wśród tego typu bransolet znanych z Gotlandii, a przede wszystkim obszarów bałtyjskich, m. in. Litwy (Lietuvių 1978, s. 108, tabl. XXI). Typowym elementem wyposażenia, wkładanym do grobów zarówno kobiet, jak i mężczyzn były noże. Zlokalizowano je w 68 pochówkach (25% wszystkich grobów), także dziecięcych. W 8 grobach zachowały się fragmenty brązowych okuć pochewek. Noże – w grobach męskich – stanowiły zazwyczaj jedyny element wyposażenia. Do wyjątkowych pod tym względem należał grób 259, w którym oprócz noża znaleziono osełkę, szydło żelazne, nieokreślony przedmiot z żelaza, częściowo obrobioną bryłkę bursztynu oraz monetę.

Do rzadkich znalezisk należały części pasa – znaleziono tylko dwie sprzączki, oraz naczynia. Jeśli pominąć wyjątkowe pod tym względem groby komorowe (grób 13 i 60) znaleziono je

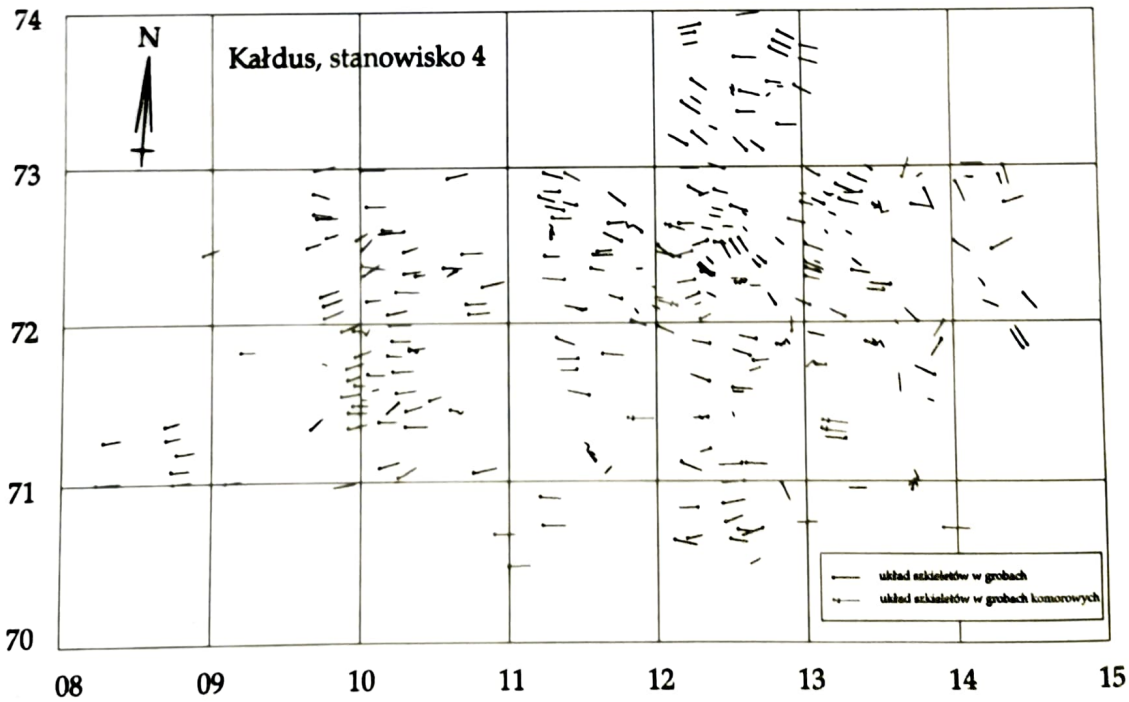

Ryc. 5. Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie. Orientacja szkieletów w grobach.

Abb. 5. Skelett - Gräberfeld in Kaldus. Skelettlage in den Gräbern.

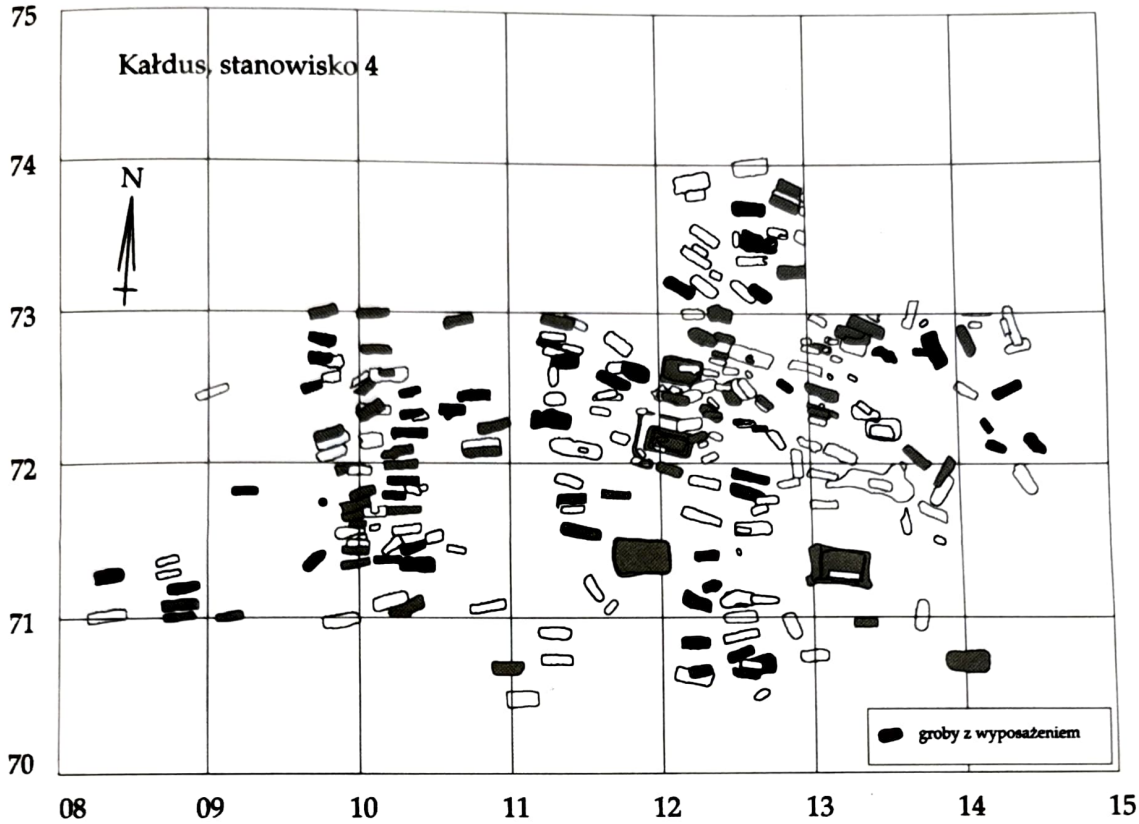

Ryc. 6. Cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie. Rozplanowanie grobów z wyposażeniem.
Abb. 6. Skelett-Gräberfeld in Kaldus. Anordnung der mit Ausstattung versehenen Gräber.

w formie darów grobowych tylko w dwóch przypadkach. W grobie 158 – bezpośrednio nad pochówkiem dziecka – natrafiono na rozbite naczynie ceramiczne. Natomiast w grobie 268, w którym nie zachowały się żadne kości, odsłonięto żelazne obręcze i kabłąk drewnianego wiaderka typu skandynawskiego. Niezwykle ważnym znaleziskiem były monety, pełniące funkcje obola zmarłych. Znaleziono je w 14 grobach (5% ogółu), co stanowi ewenement w skali ogólnopolskiej. Występowały pojedynczo między paliczkami dłoni lub w okolicach żuchwy. W jednym przypadku, w grobie 121 wyróżniającym się dużym bogactwem wyposażenia, znaleziono aż trzy krzyżówki króla węgierskiego Beli III[6]. Z analizy rozkładu monet wynika, że młodsze pochówki – z numizmatami z 2 poł. XII w. – występowały głównie w zachodniej części cmentarzyska, starsze zaś – z końca X i 1 poł. XI w. – grupowały się wyłącznie w części wschodniej.

Oddzielnego potraktowania wymaga niezwykłe znalezisko, jakiego dokonano w trakcie eksploracji grobu 210. W jamie grobowej, wkopanej w grób 218, odsłonięto leżący na wznak szkielet dorosłego osobnika (kobiety?), przy którym, między prawą kością ramieniową a klatką piersiową, znajdował się skórzany mieszek. Na jego zawartość składało się sześćdziesiąt całych monet (m. in. cesarza Ottona III i Adelajdy, denary saskie, węgierskie i czeskie), kilkadziesiąt połówek i mniejszych fragmentów monet, ozdoby srebrne oraz złom srebrny o łącznej wadze

[6] Analizę monet odkrytych na stanowisku przeprowadził A. Musiałowski z Muzeum Okręgowego w Toruniu (Musiałowski 2001).

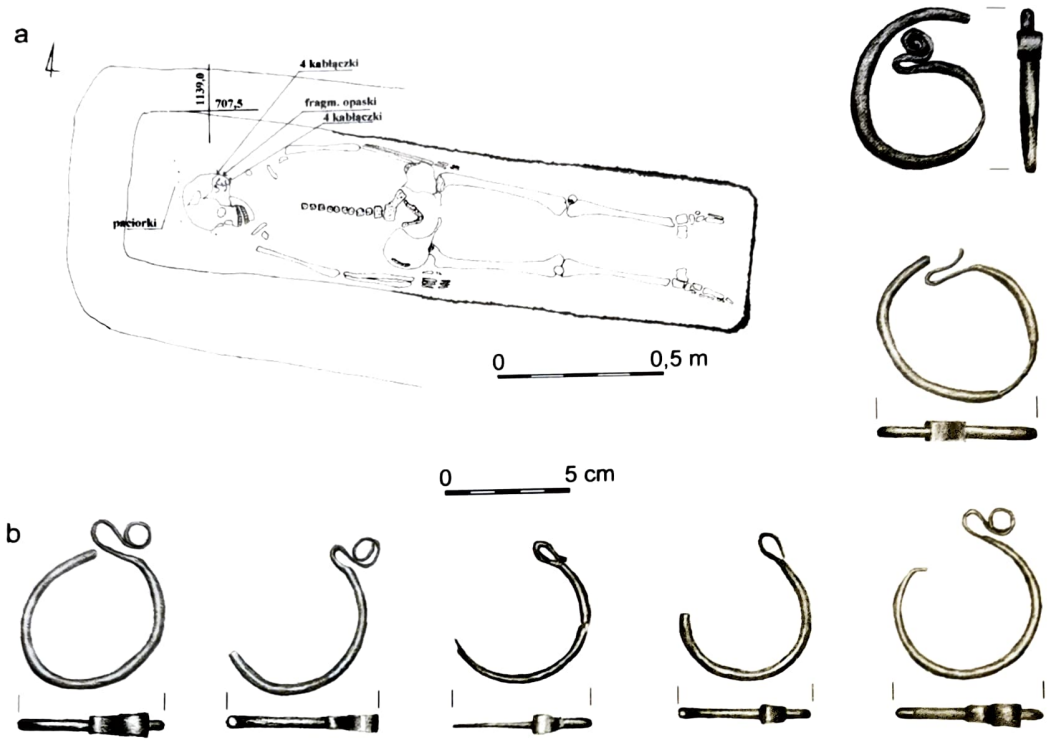

Ryc. 7. Kałdus, stanowisko 4. Legenda: a – grób 272 (ob. 662), b – kabłączki skroniowe z brązu (wybór).
Abb. 7. Kaldus. Standort 4. Legende: a - Grab 272 (ob. 662), b - Stirnbügel aus Bronze (Auswahl).

125 g. Zawartość mieszka, a w tym duża liczba monet, każe przypuszczać, że mieszek ten nie stanowił daru grobowego *sensu stricto*. Prawdopodobnie pochówku dokonano w pośpiechu, o czym świadczy zbyt krótka jama grobowa, w którą wciśnięty był szkielet, wkopana w grób z tej samej fazy użytkowania cmentarza. Analiza znajdujących się w nim monet wykazała, że pochówku dokonano pod koniec 1 połowy XI wieku[7].

Do szczególnie ważnych odkryć dokonanych w ciągu dwu sezonów badań należą cztery groby typu komorowego. Występujące w nich wyposażenie wskazuje na wysoką pozycję społeczną pochowanych tu osób, ich bogactwo, a pośrednio potwierdza rangę ośrodka, którego związki polityczne i kulturowe wykraczały daleko poza granice jednego regionu – ziemi chełmińskiej. Są to groby 13 (obiekt 71) z dwoma pochówkami, 60 (obiekt 140), 125 (obiekt 202) i 166 (obiekt 328). Najważniejsze kwestie związane z formą, konstrukcją i wyposażeniem dwóch pierwszych szczegółowo omówił już W. Chudziak (2001, s. 63-96), ograniczę się więc w tym miejscu do krótkiego scharakteryzowania ich formy i wyposażenia. Wszystkie cztery groby łączy podobny sposób konstrukcji komory grobowej. Same komory posadowiono w większym wkopie, którego dno znajdowało się około 0,5 m poniżej poziomu gruntu. Wielkość jam wynosiła 4 x 2,2 m – w przypadku grobów 13 i 60 oraz 3,2 x 1,7 m lub 3,2 x 2 m – w przypadku grobów 125 i 166. Wzniesiono je z długich bierwion łączonych w narożnikach słupami. Wszystkie zorientowane były

[7] por. przypis 6.

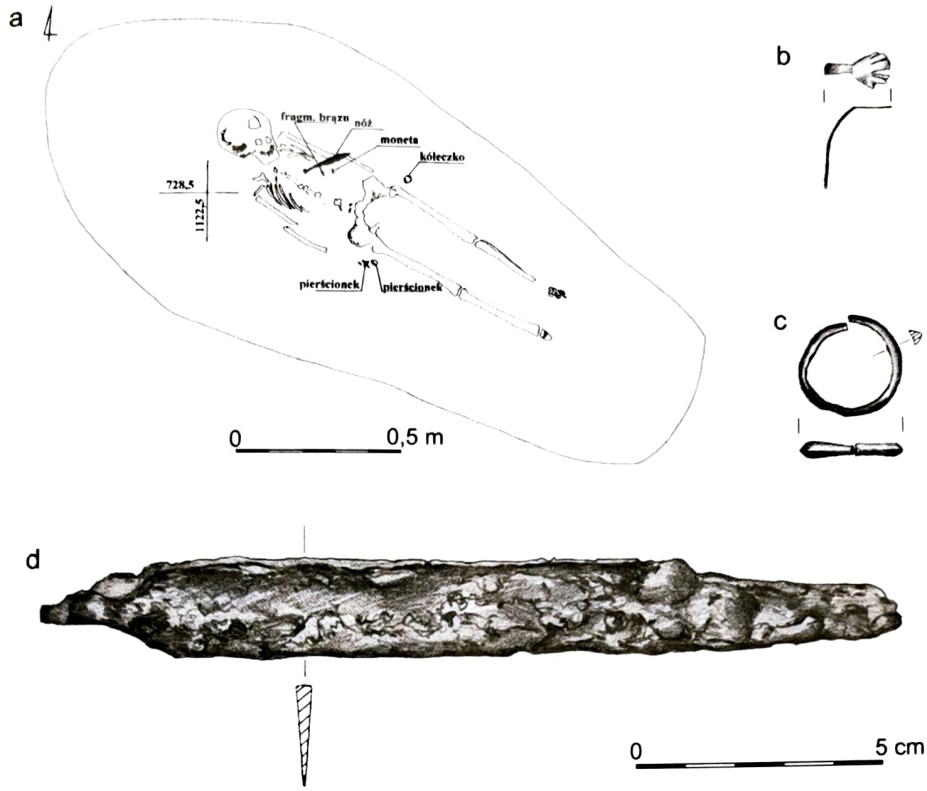

Ryc. 8. Kałdus, stanowisko 4. Legenda: a – grób 169 (ob. 338), b – fragment brązowego pierścionka, c – pierścionek z brązu, d – nóż żelazny (wybór przedmiotów z wyposażenia).

Abb. 8. Kaldus. Standort 4. Legende: a - Grab 169 (ob. 338), b - Fragmente eines Bronzerings, c - Ring aus Bronze, d - Eisenmesser (Auswahl von Ausstattungsgegenständen).

dłuższą ścianą na osi E-W. Wymiary komór były następujące: grób 13 – 2,7 x 1,9 m; grób 60 – 3,2 x 2,1 m; grób 125 – 3,0 x 1,3 (ryc. 9); grób 166 – 2,8 x 1,7 m (ryc. 10). Wewnątrz centralnie zlokalizowany był pochówek lub, jak w przypadku grobu 13, dwa pochówki złożone prawdopodobnie na drewnianych podkładach – marach. Szkielety spoczywały w pozycji horyzontalnej z kośćmi rąk i nóg wyprostowanymi, głowami zorientowane na zachód, z wyjątkiem szkieletu z grobu 125, który miał orientację wschodnią. Groby 13 i 60 wyróżniały się bardzo bogatym wyposażeniem. W pierwszym, podwójnym, pochowano kobietę w wieku *adultus* i mężczyznę w wieku *maturus* (Chudziak 2001, s. 66-76, ryc. 3-8). Na wyposażenie mężczyzny (13A) składały się między innymi: brązowa misa o nawiązaniach północno-europejskich (Stoll 1996) oraz dwa noże w podwójnej pochewce, okutej brązową blaszką, zdobioną stylizowaną główką węża, i gęsto nawiniętym na trzpienie noży srebrnym drutem. Na wyposażenie pochówku kobiety (13B) składała się kolia z 8 srebrnych kaptorg, bogato zdobionych, naszyjnik z 21 paciorków z kryształu górskiego i karneolu, spiętych klamrą lancetowatą, fragment zausznicy typu Świątki oraz drewniane wiaderko okute w górnej części żelazną blachą, zdobioną ażurem i wybijanymi punktami. W grobie 60 (Chudziak 2001, s. 76-82, ryc. 9-14) pochowano mężczyznę w wieku *maturus*. Na jego wyposażenie składały się: misa brązowa nawiązująca do okazów znalezionych w Birce (Arbman 1940, tabl. 201: 1a, 2a); wiaderko okute żelazną blachą, zdobione żeberkami i wybijanymi punktami; talerz drewniany, okuty złoconymi blaszkami z wytłaczanymi aplikacjami zwierzęcymi; dwa naczynia drewniane; dwa noże w jednej pochewce tego samego typu jak w grobie 13; żelazna zapinka podkowiasta z końcami zwiniętymi spiralnie,

nawiązująca do zapinek powszechnie występujących na terenie Skandynawii, państw bałtyckich i północnej Rosji (m.in. Sedov 1970, ryc. 36; Hardh 1976, s. 67, Ginters 1984, s. 23); fragment monety z 2 połowy X w. W grobie tym znaleziono również pozostałość przystawki – łopatkę świńską. Uboższy pod względem wyposażenia był grób 125, w którym przy szkielecie osobnika w wieku *juvenis*, odsłonięto wyłącznie nóż żelazny, oraz 166, gdzie na wyposażenie kobiety składały się cztery małe srebrne kabłączki esowate oraz dwa noże z resztką podwójnej pochewki i srebrnym drucikiem na trzpieniach, nawiązujące do okazów znalezionych w grobach 13A i 60.

Groby komorowe tego typu, występowały zwłaszcza w środowisku normańskim na terenie Skandynawii – w Birce, Hedebach, a w Polsce podobny grób odkryto w Sowinkach w Wielkopolsce (Chudziak 2001, s. 83 i n.; tam dalsza literatura). Wszystkie datowane są na koniec 2 poł. X w. – początek wieku XI. W naszym przypadku należy łączyć je ze starszą częścią cmentarzyska. Analiza rozkładu monet, jak również innych kategorii wyposażenia pod kątem ich chronologii, poświadcza jednoznacznie dwie fazy użytkowania cmentarzyska. Pierwsza przypadała na koniec 2 połowy X i 1 poł. XI wieku – związane z nią były pochówki zlokalizowane we wschodniej partii cmentarzyska. Cmentarzysko tej fazy synchronizować można z czasem budowy bazyliki na terenie grodu (stan. 3). W drugiej fazie, datowanej na 2 połowę XII wieku, nastąpiło zwiększenie powierzchni cmentarza w kierunku północnym i zachodnim; zmarłych chowano także w miejscu wcześniej użytkowanym. Powodowało to nakładanie się grobów oraz zakłócenie ich pierwotnego układu. Tylko w części zachodniej, młodszej groby układały się rzędowo.

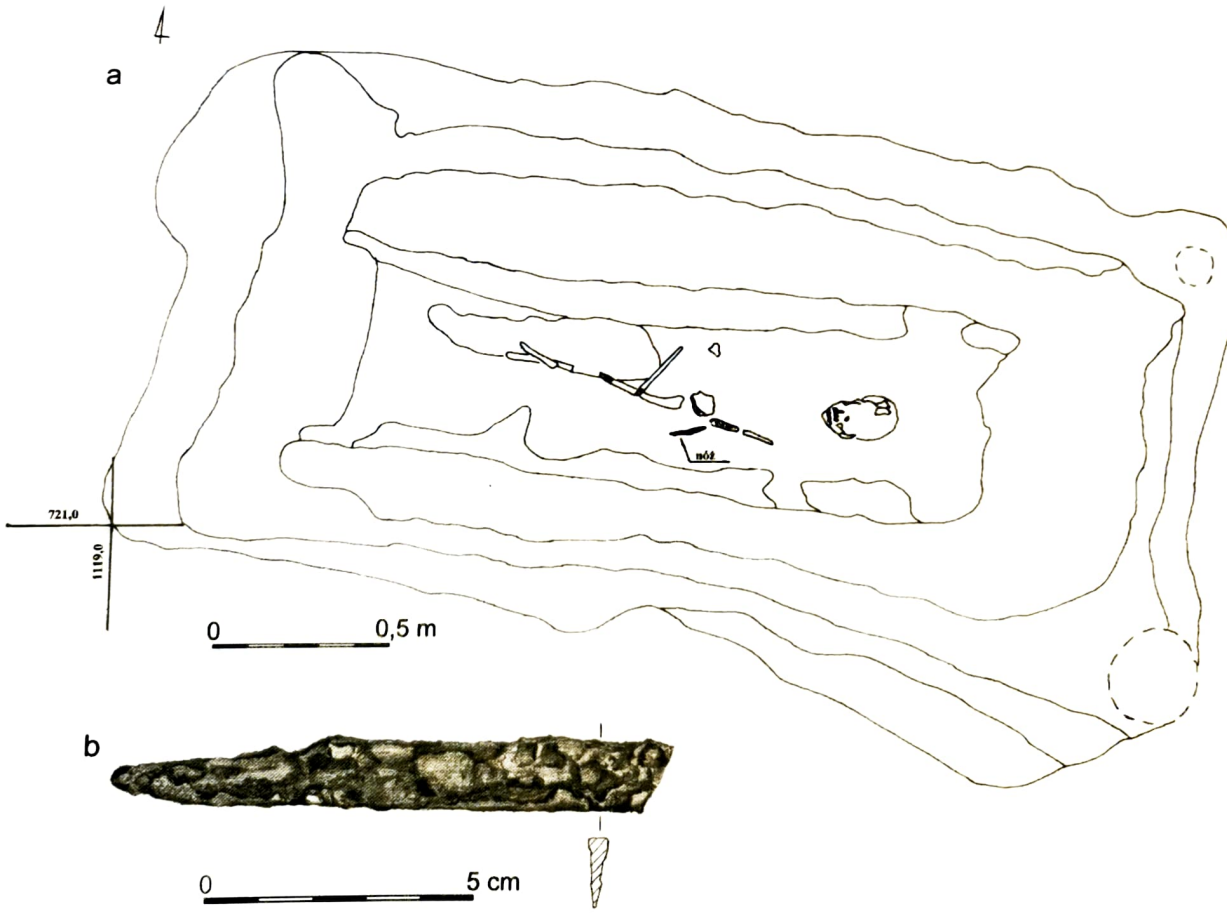

Ryc. 9. Kałdus, stanowisko 4. Legenda: a – grób komorowy 125 (ob. 202), b – nóż żelazny.

Abb. 9. Kaldus. Standort 4. Legende: a - Kammergrab 125 (ob. 202), b - Eisenmesser.

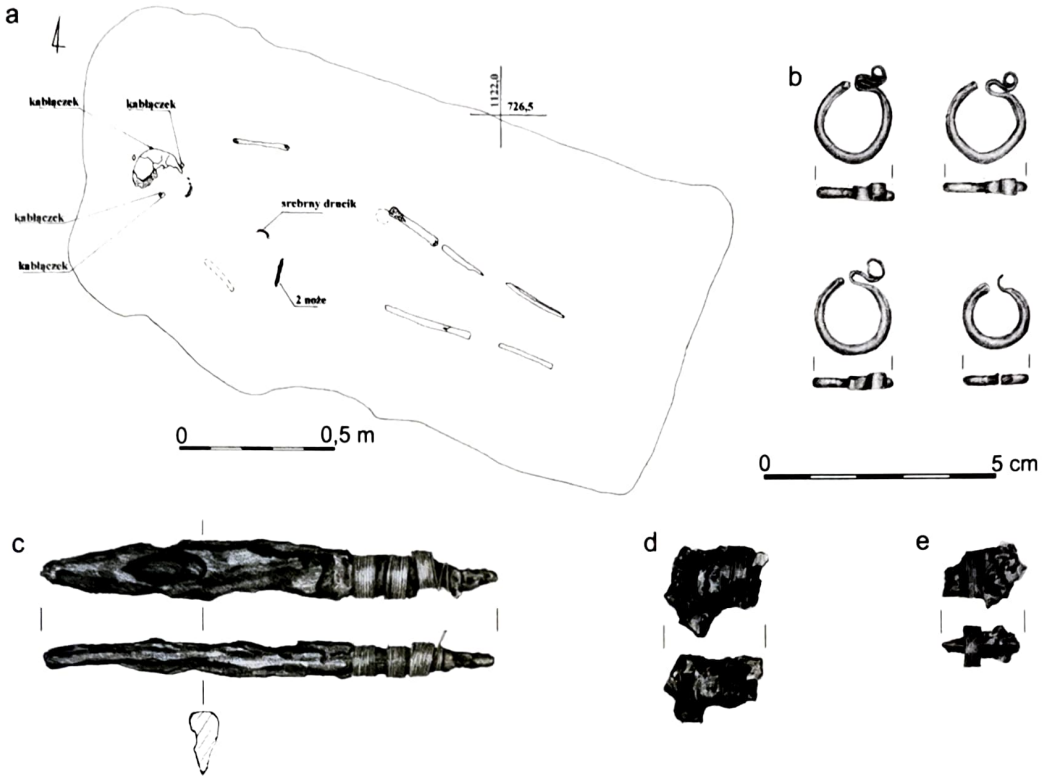

Ryc. 10. Kałdus, stanowisko 4. Legenda: a – grób komorowy 166 (ob. 328), b – 4 kabłączki skroniowe ze srebra, c – nóż żelazny ze srebrnym drutem, d-e – dwa fragmenty trzpienia noża żelaznego z nawiniętym srebrnym drutem.

Abb. 10. Kaldus. Standort 4. Legende: a - Kammergrab 166 (ob. 328), b - 4 Stirnbügel aus Silber, c - Eisenmesser mit Silberdraht, d-e zwei Schaftfragmente eines mit Silberdraht umwickelten Eisenmessers.

Dotychczasowe badania przyczyniły się do odkrycia cmentarzyska o ogromnej wartości poznawczej. Informacje uzyskane w toku badań rzuciły nowe światło na kwestie życia społecznego, kulturowego i politycznego mieszkańców wczesnośredniowiecznego Chełmna/Kałdusa. Wciąż jednak wiele kwestii pozostaje nierozwiązanych. Nieznany jest zasięg cmentarzyska w kierunku południowym i północnym oraz jego związki z cmentarzyskiem odkrytym na stanowisku 1. Ogromna ilość danych wymagać będzie czasu i wielu analiz, aby można było na ich podstawie zrekonstruować pełny obraz życia miejscowej społeczności.

Spodziewamy się, że kolejne sezony badań przyniosą nowe, równie ważne odkrycia.

Literatura

Amtlicher Bericht

1898 Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archäologischen und ethnologischen Sammlungen des westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1897, t. 18, Danzig.

Arbman H.

1940 Birka I, Die Gräber, Uppsala.

Chudziak W.

2001 Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kałdusa pod Chełmnem na Pomorzu Wschodnim, SlA, t. 42, s. 63-96.

w druku Ślady skandynawskiej obrzędowości w Kałdusie na Pomorzu Wschodnim, [w:] Popiół i kość. Funeralia 4, Poznań.

Drozd A.

2001 Metalowe ozdoby i elementy stroju z wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Kałdusie, gm. Chełmno, woj. kujawsko -pomorskie, Toruń (maszynopis pracy magisterskiej).

Ginters V.

1982 Der Ursprung der Ringspangen von östlichem Typ, [w:] Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde, red. G. Arwidsson, s. 23-30.

Hardh B.

1976 Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen, Bonn-Lund.

Lietuvių

1978 Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje, I, red. R. Volkaitė-Kulikauskienė, Vilnius.

Łęga W.

1930 Kultura Pomorza we wczesnem średniowieczu na podstawie wykopalisk, Toruń.

Malinowski T.

1933 O wczesnośredniowiecznych dzwonkach z ziem polskich, AP, t. 38, z. 1, s. 95-122.

Musiałowski A.

2001 Obol zmarłych i znaleziska luźne. Monety z badań archeologicznych ze stanowiska w Kałdusie, Toruń (maszynopis w archiwum ZAŚCzN IAiE UMK).

Sedov V. V.

1970 Slavjane verchnego podneprovja i podvinja, Moskva.

Stoll H.J.

1996 Die „Hanzaschüssel" vom Burgwall Raddusch, Kr. Calau, Germania 74-2, s. 509 -529.

Jacek Bojarski

Das Skelett-Gräberfeld in Kaldus im Kulmer Land (Ziemia Chełmińska). Standort 4. Erste Untersuchungsergebnisse.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Standort ist Teil eines weitläufigen Siedlungsensembles, das aus einer Siedlung samt Vorsiedlung (Standort 3), einer offenen Ansiedlung (Standort 2) und einem Skelett-Gräberfeld (Standort 1) besteht. Ende des 19. Jahrhunderts wurden dort erstmals archäologische Untersuchungen vorgenommen. Im Jahre 2000 begannen die vom Institut für Archäologie und Ethnologie der Nikolaus-Kopernikus-Universität Thorn (Toruń) systematisch durchgeführten Ausgrabungen. Im Laufe von zwei Untersuchungsjahren wurden 18 Ar (Abb. 1) exploriert, auf denen man insgesamt 606 Objekte, darunten 277 Gräber, freilegte (Abb.2).

Die Gestalt der Mehrzahl der Höhlen glich im Schnitt einem Rechteck, und die Maße waren 60-120 x 30-40 cm bei Kindergräbern oder 180-220 x 40-80 cm bei Erwachsenengräbern. Bei den Überresten entfiel der Großteil auf erwachsene Personen im Adultus-Alter sowie Kinder (infans I und infans II; Abb.3). Bei den Frauen lag die höchste Sterblichkeitsrate im Adultus-Alter (61,6%), bei den männlichen Vertretern wiederum im Maturus-Alter (43,5%). Lediglich bei 137 Skeletten war die Erstellung des Geschlechtes der Verstorbenen möglich, was 27% Frauen- und 24% Männerknochen (Abb.4) ergab.

Die minimale Tiefenlage der Bestattungen betrug 50 cm, die maximale 100-120 cm. In 40% der Fälle fand man die Reste von Brettabsicherungen oder Kästen mit den Maßen 223 x 98 cm. Die Toten (85%) wurden entlang der West-Ost-Achse mit geringfügigen Abweichungen nach Norden oder Süden bestattet, wobei die Schädel nach Westen gerichtet waren. Ein geringer Prozentsatz (3,5%) war entlang der Nord-Süd-Achse begraben worden. Diese Gräber befanden sich im östlichen Teil des Gräberfeldes (Abb.5). In einigen Fällen befand sich das Skelett in stark zusammengekauerter Seitenlage, und in zwei Gräbern entdeckte man Skelette von Toten, die in Bauchlage bestattet worden waren. Zumindest bezüglich zweier Gräber kann von der Anwendung antivampirischer Praktiken gesprochen werden. In dem einen wurde ein Frauenskelett freigelegt, das Spuren aufwies, die von der Abtrennung beider Hand- und Fußknochen zeugten; das Skelett lag mit einem auf dem Becken liegenden Stein beschwert im Grab. Im zweiten entdeckte man ein mit einem Sandsteinblock beschwertes und in Seitenlage befindliches Männerskelett, das im Schädel Spuren von vermodertem Holz aufwies. In zwei Gräbern, außer dem Kammergrab (Grab 13), wurden Doppelbestattungen gefunden. Von den 265 analysierten Gräbern wiesen 114 eine gewisse Ausstattung auf (Abb.6). Dies waren zumeist Kopf- und Handschmuck, vor allem verschnörkelte Spangen, verschiedenartige Ringe, Perlen aus Glas und in Ausnahmefällen auch aus Bergkristall oder Karneol gefertigte. Zu den recht selten vorkommenden Grabgaben können Bronzeglöckchen (3 Stück), ein Glaskreuz sowie ein aus Bronzestäben bestehendes und mit dem Kopf einer Schlange versehenes Armband gezählt werden. Ein bedeutsamer Fund waren Münzen, die den Obolus der Toten darstellten. Münzen wurden in insgesamt 14 Gräben (5% der Gesamtzahl) gefunden; in einem Grab war man sogar auf drei Exemplare gestoßen. Eine ungewöhnliche Entdeckung wurde in Grab 210 gemacht, und zwar fand man dort zusammen mit dem Skelett einer erwachsenen Person einen ledernen Beutel, der 260 Münzen, Münzfragmente und Silberschmuck enthielt. Der Beutelinhalt wog insgesamt 125 g und konnte auf die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts datiert werden.

Als besonders bedeutsam sollte sich die Entdeckung von vier Kammergräbern (Gräber 13, 60, 125, 166) erweisen. Die in diesen enthaltene Grabausstattung verweist auf die hohe gesellschaftliche

Position der darin bestattenen Personen und bestätigt mittelbar den Rang dieses Zentrums, dessen politische und kulturbezogene Verbindungen über die Grenzen des Kulmer Landes hinausreichten. Die Kammern selbst befanden sich in einem größeren Einschnittsgraben, dessen Grund sich etwa 0,5 m unter dem Bodenniveau befand. Die Größe der Höhlen betrug von 3,2 x 1,7 m bis zu 4 x 2,2 m. Sie waren aus an den Ecken mit Pfählen verbundenen langen Holzkloben errichtet worden. Alle waren mit der längeren Wand auf der Ost-West-Achse ausgerichtet. Im Inneren - in der Mitte - lagen die sterblichen Überreste der dort Bestatteten (in Grab 12 zwei Skelette) auf Holzunterlagen, auf dem Rücken gebettet und mit den Köpfen nach Westen (der Kopf des Toten aus Grab 125 zeigte nach Osten). Grab 13 und 60 unterschieden sich von den übrigen durch ihre äußerst reiche Ausstattung, die aus Gefäßen (Bronzeschüsseln, blechbeschlagener Eimer), Körper- und Kleiderschmuck (Silberkäppchen, Perlenkollier, hufeisenförmige Spange) sowie aus in einem Doppelfutteral steckenden und am Schaft mit Silberdraht umwickelten Messern bestand. Etwas bescheidener war die Ausstattung der Gräber 125 und 166 - verschnörkelte Spangen und Messer (in Grab 166 in einem Doppelfutteral). Ähnliche, auf die zweite Hälfte des 10. und den Anfang des 11. Jahrhunderts datierte Grabkonsruktionen sind aus Skandinavien (Birka, Hedeby) bekannt. Die in Kaldus freigelegten Kammergräber sind mit der ersten, auf das Ende des 10. und die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts fallenden Gräberfeldnutzungsphase in Verbindung zu bringen und als synchron zum Bau der Basilika auf dem Gebiet der Siedlung (Standort 3) anzusehen. Eine weitere Nutzungsphase des Friedhofs - mit einer reihenweisen Grabanordnung - würde demnach in die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts fallen.